

UOT 343.3/7**HƏRƏKƏTSİZLİKLƏ TÖRƏDİLƏN CİNAYƏTLƏRİN
SİSTEMİNDƏ HƏRBİ XİDMƏT ƏLEYHİNƏ OLAN
CİNAYƏTLƏRİN TÖVSİFİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ****V.A.QƏDİMOV***Bakı Dövlət Universiteti**woogalle@gmail.com*

Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin sistemində hərəkətsizliklə törədilən cinayətlərin təsbit edilmə nisbətində görə Hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlər Bölməsi və Fəslə xüsusilə seçilir. Bu əsasda hərəkətsizlik ilə törədilmiş hərbi xidmət əleyhinə cinayətlərin tövsifi və onların cinayət-hüquqi xüsusiyyətlərini təhlil etmək vacib əhəmiyyət daşıyır. Bu məqalədə hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlərə hərəkətsizliklə törədilən cinayətlərin təsnifatında nəzər salınacaqdır.

Açar sözlər: cinayətin tövsifi, cinayət tərkibi, obyektiv cəhət, hərəkətsizlik, hərbi cinayət.

Cinayət-hüquq nəzəriyyəsinə cinayət tərkibinin obyektiv cəhətinin zəruri əlamətinə, yəni cinayət əməlinin hərəkət və ya hərəkətsizlikdən törədilməsinə görə cinayətlərin təsnifatında hərəkətsizliklə törədilən cinayətlər iki qrupa ayrılır: təmiz və qarışıq hərəkətsizlik [8, s.162]. Təmiz hərəkətsizlik əməlin ictimai təhlükəli nəticələrinin baş verib-verməməsindən asılı olmayaraq həm passiv şəkildə təzahür edə, həm də müvafiq əsaslarla şəxs üçün müəyyən edilmiş vəzifələrdən yayınmaqla əlaqədar aktiv hərəkətlərlə müşayiət oluna bilər. Passiv davranış ilə təzahür edən təmiz hərəkətsizliyə misal olaraq, hər hansı öhdəliyi yerinə yetirməkdən boyun qaçırmaq, yəni onu etməmək, məsələn, milli qanunvericilikdə təsbit edilən “cinayət barəsində xəbər verməmə” (Cinayət Məcəlləsi, maddə 307) aid edilə bilər. Qeyd edilən tərkiblə bağlı Türkiyə cinayət qanunvericiliyindən hərbi xidmətlə bağlı xüsusi cinayət-hüquq normasını da nümunə gətirə bilərik. Belə ki, Əsgəri Cəza Qanununun 98-ci maddəsinə əsasən, "Faktiki hücum üçün öz rəhbər və ya rəislərinə qarşı sövdələşmiş hərbi birliklər haqqında bilib, lakin bu barədə vaxtında səlahiyyətli orqanlara xəbər verməməklə törədilən cinayət, passiv davranış ilə təzahür edən təmiz hərəkətsizliyə aid edilə bilər [13, s.53]. Bundan fərqli olaraq, aktiv davranış ilə əhatələnən hərəkətsizliyə isə hərbi xidmət

əleyhinə olan cinayətlərə aid olmasa da, idarəetmə qaydası əleyhinə olan cinayətlərdən biri kimi hərbi xidmət keçməkdən boyun qaçırma cinayətini misal göstərə bilərik. Burada aktiv davranışa şəxsin hərbi xidmət keçməkdən boyun qaçırmaq üçün başqa bir şəhərə köçməsi, gizlənmək üçün yerlər axtarması aid edilə bilər. Qeyd edilən hallarda şəxsin aktiv davranış ilə müşayiət olunan hərəkətləri (fəaliyyəti) yox, müvafiq əsasla müəyyən edilmiş öhdəliyin yerinə yetirilməməsi hərəkətsizliklə törədilmiş cinayətkar davranışın əsasını təşkil edir.

Yuxarıda qeyd edilənlərdən fərqli olaraq, şəxs tərəfindən ona həvalə edilmiş öhdəliklərin (vəzifələrin) düzgün olmayan formada və ya lazımınca yerinə yetirilməməsi nəticəsində müəyyən ictimai-təhlükəli nəticələrin baş verməsi ilə əhatə olunan hərəkətsizlik (məsələn, qulluğa səhlənkar yanaşma ... mühüm zərər vurduqda) qarışıq hərəkətsizlik formasını təşkil edir [9, s.24].

Azərbaycan cinayət hüququnda müəyyən edilən təsnifatdan fərqli olaraq, cinayət-hüquqi hərəkətsizliyi Qitə hüquq və Latın Amerikasına hüquq məktəbləri üzrə müqayisəli təhlil edən müəlliflərdən prof.J-M.S.Sanchez hərəkətsizlik kateqoriyasını, cinayət əməlinin yalnız hərəkətsizliklə törədilmə formasına görə autentik (həqiqi) həm hərəkət, həm də hərəkətsizlikdən törədilməsinə görə qeyri-autentik (qeyri-həqiqi) olaraq təsnif edir [18, s.453].

Cinayətkar davranışın qeyd edilən təzahür formaları ilə törədilən cinayətlərin özünəməxsus xüsusiyyətlərini nəzər alaraq cari məqalədə az təhlil edilən və spesifik ictimai-münasibətlərə (hərbi xidmətlə əlaqədar yaranan) qəsd edən və Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin (bundan sonra Cinayət Məcəlləsi) Xüsusi hissəsinin son bölməsi və son fəslində təsbit edilən hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlərin Azərbaycanın cinayət hüquq nəzəriyyəsinə uyğun olaraq təmiz və ya qarışıq hərəkətsizliklə törədilmə formaları, onların tövsifi xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq, cinayət-hüquqi baxımdan təhlil ediləcəkdir.

Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyasının (bundan sonra Konstitusiya) 76-cı maddəsinin müvafiq bəndlərinə əsasən, Vətəni müdafiə hər bir vətəndaşın borcudur və vətəndaşlar qanunla müəyyən edilmiş qaydada hərbi xidmət keçirlər [1, s.25]. Konstitusiyada qeyd edilən bu norma qanunla müəyyən edilmiş şəxslər dairəsi üçün onlar barəsində hərbi vəzifəni və hərbi xidməti ilkin başlanğıc kimi müəyyən etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 23 dekabr 2011-ci il tarixli “Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında” Qanunun (bundan sonra “Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında” Qanun) 3.2-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının 18 yaşına çatmış və sağlamlıq vəziyyətinə görə hərbi xidmətə yararlı hər bir kişi cinsli vətəndaşı Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində bu Qanunla müəyyən edilmiş qaydada müddətli həqiqi hərbi xidmət

keçməlidir. Həmin Qanunun 3.4-cü maddəsinə əsasən, siyahısı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilən hərbi uçot ixtisası olan 19 yaşından 40 yaşınadək Azərbaycan Respublikasının qadın vətəndaşları özlərinin razılığı ilə hərbi qeydiyyatla götürülür və bağlaşma əsasında Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində hərbi xidmətə qəbul edilirlər [4].

Cinayət Məcəlləsinin XII Bölməsi və 35-ci Fəslə hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlərə (Cinayət Məcəlləsinin 328-353-cü maddələrində təsbit olunan ictimai təhlükəli əməllərə) həsr olunmuşdur.

Cinayət Məcəlləsinin 327-ci maddəsi bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin özünəməxsus maddəsi kimi hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlərin leqal anlayışına həsr olunmuşdur. Burada deyilir ki, çağırış və ya kontrakt üzrə Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrində, digər qoşun və hərbi birləşmələrdə hərbi xidmət keçən hərbi qulluqçuların, qanunla müəyyən edilmiş qaydada hərbi qulluqçu statusuna malik olan başqa şəxslərin, habelə təlim və ya yoxlama toplanışlarına cəlb edilmiş hərbi vəzifəlilərin hərbi qulluğun müəyyən edilmiş qaydaları əleyhinə yönələn və bu fəsilə nəzərdə tutulmuş cinayətlər hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlər hesab olunur [2, s.308].

Cinayət hüquq nəzəriyyəsində müəlliflərdən V.B.Malinin və V.P.Bo-dayevski hərbi cinayətlərə anlayış verərkən qeyd edirlər ki, digər cinayətlərlə ümumi əlamətlərlə malik olan (ictimai təhlükəlilik; qanunazadlıq; hərəkət və ya hərəkətsizliklə törədilən cinayətkar davranış) hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlər, həm də sırayı vətəndaşlar tərəfindən törədilə bilən cinayətlərdir [15, s.159]. Müəlliflərin qeyd edilən fikirləri ilə razılaşıaraq, həmçinin hesab edirik ki, əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən də bu əməllər iştirakçılıqla törədilə bilər. Digər tərəfdən, Cinayət Məcəlləsinin 327.2-ci maddəsinə əsasən, qeyd edilən xüsusi subyektlərlə birlikdə, lakin onların dairəsinə aid olmayan şəxslərin hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlərdə iştirakı bu fəslin müvafiq maddələri üzrə məsuliyyətə səbəb olur. Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin 33.4-cü maddəsinin mahiyyətindən irəli gələrək, hərbi hissələrin (müəssisələrin) şəxsi heyətinin siyahısına daxil edilməyən şəxslər hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlərin törədilməsində iştirak etdikləri halda, iştirakçılıq qaydası üzrə təhrikçi, köməkçi, təşkilatçı kimi məsuliyyət daşıyacaqlar [2, s.63]. Onların əməlində birgə icraçılıq mövcud olduğu təqdirdə, bu şəxslərə məcmu üzrə, yəni konkret hərbi cinayətdə iştiraka və ümumi xarakterli cinayəti bilavasitə törətməyə görə cəza təyin edilməlidir. Təsadüfi deyildir ki, Cinayət Prosesual Məcəllənin 68.2-ci maddəsinə əsasən, müharibə və hərbi xidmət əleyhinə olan ... cinayətlər hərbi qulluqçu olmayan şəxsin iştirakı ilə törədilsə, onun barəsində işə də hərbi məhkəmə tərəfindən baxılır [3, s.94]. Bir daha aydın olur ki, hərbi xidmət əleyhinə cinayətin törədilməsində digər şəxslərin dairəsi qanunvericiliklə məhdudlaşdırılmamışdır.

CM-in 327-ci maddəsi blanket xarakter daşdığından, qeyd edilən xü-

susi subyektlərin dairəsi əvvəldə qeyd edilən cari Qanun (Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında) ilə tənzimlənilir. Belə ki, bu Qanunun 2.0.9-cu maddəsinə əsasən, “hərbi qulluqçular” dedikdə, həqiqi hərbi xidmətdə olan şəxslər başa düşülür. Həmin Qanuna görə, “hərbi vəzifəlilər” ehtiyata keçirilmiş Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarıdır [4].

Cinayət-hüquq nərəziyyəsinə səsəndirilən fikrildən biri də odur ki, hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlər öz mahiyyəti etibarilə “idarəetmə qaydası əleyhinə olan cinayətlər”lə, “müharibə cinayətləri”nin kəsişməsində yerləşir. Belə ki, xarici müəlliflərdən A.R.Panqalanqan hesab edir ki, xüsusi idarəetmə sahəsinə aid olan yuxarı zabit heyətinin aşağı zabit heyətinə münasibətdə sərgilədiyi cinayətkar hərəkətsizlik (hərbi cinayət) həmin zabit heyətinin müharibə cinayətinə görə məsuliyyətinə səbəb ola bilər. Belə ki, o öz fikrini Ruanda üzrə Beynəlxalq Cinayət Tribunalının 6 (3) maddəsi ilə əsaslandırır. Həmin maddənin məzmununa əsasən, yuxarı zabit heyəti cinayətkar fəaliyyətin qarşısını almaq iqtidarında olduqda, lakin bunu etmədikdə, tabeliklərində olan zabidlərin davranışlarına görə bilavasitə (kollektiv) məsuliyyət daşımaldırlar [17, s.49].

Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, cari məqalədə yalnız milli Cinayət Məcəlləsinin hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlər bölməsi və eyniadlı fəslində təsbit edilən və təmiz və qarışıq hərəkətsizliklə törədilən cinayətlərin tövsifi xüsusiyyətləri təhlil olunacaqdır. Qeyd edilən cinayətlər dairəsinin seçilməsi təsadüfi xarakter daşımır. Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissənin sistemində hərəkətsizlikdən törədilən cinayətlərin əks olunma nisbətində görə, bu cinayətlərin ən çox təsbit olunduğu bölmə və fəsil kimi hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlər bölməsi və fəslə qeyd edilə bilər. Həmin cinayətlərin dairəsini əsas etibarilə aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmək mümkündür:

- ◇ Maddə 328: Əmri icra etməmə;
- ◇ Maddə 333. Hərbi hissəni və ya xidmət yerini özbaşına tərk etmə;
- ◇ Maddə 334. Fərarilik;
- ◇ Maddə 335. Hərbi xidmət vəzifələrinin icrasından boyun qaçırma;
- ◇ Maddə 336. Qarovul xidmətinin nizamnamə qaydalarını pozma;
- ◇ Maddə 337. Daxili xidmətin və ya patrul xidmətinin nizamnamə qaydalarını pozma;
- ◇ Maddə 341. Vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə və ya vəzifə səlahiyyətlərini aşma;
- ◇ Maddə 342. Qulluğa səhlənkər yanaşma;
- ◇ Maddə 343. Müharibə aparma vasitələrini düşmən üçün qoyub getmə;
- ◇ Maddə 344. Batmaqda olan hərbi gəmini tərk etmə;
- ◇ Maddə 345. Döyüş meydanını özbaşına tərk etmə və ya silah işlətməkdən boyun qaçırma;

◇ Maddə 346. Əsirlikdə olan hərbi qulluqçunun cinayət hərəkətləri.

Cari məqalədə Cinayət Məcəlləsinin XII Bölməsi və 35-ci Fəslində nəzərdə tutulan hərəkətsizliklə törədilən hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətləri bütövlükdə əhatə etməyə çalışacaq və ayrı-ayrılıqda onların tövsifi xüsusiyyətləri və obyektiv cəhətin zəruri əlamətinə görə əhatə etdiyi hərəkətsizlik formalarını təhlil etməyə yönələcəyik.

Əmri icra etməmə cinayəti Cinayət Məcəlləsinin 328-ci maddəsində bir əsas, bir ağırlaşdırıcı və iki xüsusilə ağırlaşdırıcı cinayət tərkibində təsbit olunmuşdur. Əmri icra etməmə, rəisin qanunla müəyyən edilmiş qaydada verdiyi əmri tabelikdə olan şəxsin yerinə yetirməkdən açıqcasına imtina etməsi, habelə əmrin başqa şəkildə qəsdən yerinə yetirilməməsi hərbi xidmət mənafeələrinə mühüm zərər vurulması ilə nəticələnməsidir. Bu əməl kateqoriyasına görə ağır cinayət kimi təsnif edilir.

Bu cinayətin obyektiv cəhəti əsas tərkibdə rəisin qanunla müəyyən edilmiş qaydada verdiyi əmri yerinə yetirməkdən açıqcasına imtina edilməsində; habelə əmrin başqa şəkildə qəsdən yerinə yetirilməməsində; hərbi xidmət mənafeələrinə mühüm zərər vurulmasından ibarət nəticədə; ictimai-təhlükəli əməllə nəticə arasında səbəbli əlaqədə ifadə olunur. Tövsifedici tərkiblərdə nəzərdə tutulmuş obyektiv cəhətin fakültiv (burada zəruri) əlamətlərinə uyğun olaraq, əmrin qabaqcadan müəyyən edilmiş yerdə və bilavasitə əmrin özündə göstərilən üsulla icra edilməməsi bu cinayət tərkibi üzrə məsuliyyəti ağırlaşdırır [2, s.308]. Əmri icra etməmə cinayəti maddi tərkibli olub, obyektiv cəhətdə sadalanan hərəkətsizlik formalarının hərbi xidmət mənafeələrinə mühüm zərər vurulması nəticəsində başa çatmış sayılır. Cinayətin törədilmə zamanı və şəraiti, xüsusilə ağırlaşdırıcı halda tövsifedici əlamət kimi çıxış edir. Belə ki, 328-ci maddənin Qeydinin müvafiq bəndlərinə əsasən, “müharibə vaxtı” dedikdə, Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətlərlə müharibə vəziyyətində olması başa düşülür. Müharibənin elan olunmasının və ya hərbi əməliyyatların faktiki aparılmasının ilk günü və saati müharibənin başlanması, hərbi əməliyyatların faktiki dayandırıldığı gün və saat isə müharibənin sonu hesab edilir. “Döyüş şəraiti” dedikdə isə, hərbi hissənin və ya bölmənin bilavasitə düşməyə qarşı durması və ya faktiki döyüş əməliyyatı aparması şəraiti başa düşülür [6, s.785].

Əmri icra etməmə cinayəti üzrə əmri icra etməkdən açıqcasına imtina etmə onda ifadə olunur ki, rəisin əmrini almış tabelikdə olan şəxs onu icra etmək istəyinin olmaması barədə bildirir, yaxud belə istəyini sair üsulla nümayiş etdirir. Bu zaman tabelikdə olan şəxs müvafiq əsasda, yəni əmrdə irəli sürülən tələbə münasibətdə hərəkətsizliyə yol verir, lakin əmri icra etmək niyyətində olmaması açıq hərəkətlərlə (məs., rəislə mübahisə etmə və s.) ifadə olunur [14, s.798].

Bu cinayət üzrə əmrin başqa şəkildə qəsdən yerinə yetirilməməsi de-

dikdə, onun yerinə yetirilməsini mümkünsüz edən şəraitin süni surətdə yaradılması, əmrin vaxtı keçəndən sonra onun icrasına başlama və s. başa düşülə bilər. Qeyd edilən hərəkətsizlik əmrin natamam, qeyri-dəqiq və müəyyən edilmiş tələblərin pozuntusu ilə icra edilməsi ilə müşayiət oluna bilər. Bu isə onun qeyri-qanuni üsullarla, aşağı keyfiyyətdə, habelə lazım olmayan yerdə icra edilməsi başa düşülür.

Ağırlaşdırıcı tərkibə uyğun olaraq, hərbi xidmətə vicdansız və ya laqeyd münasibət nəticəsində əmri icra etməmə dedikdə, hərbi xidmət üzrə vəzifə borcunu lazımınca dərk etməmə, xidməti vəzifələrə ikinci dərəcəli münasibət bəsləmə, öz hərbi ixtisasını pis mənimsəmə və s. başa düşülür. Buraya, həmçinin əmrin icrası ilə bağlı təlimatların yerinə yetirilməməsi də aid edilə bilər. Şərh edilən maddə üzrə cinayət məsuliyyətinin mövcud olması üçün tabelikdə olan şəxs əmri icra etmək üçün real imkana malik olmalıdır. Ona görə də əmrin icrasının fiziki cəhətdən qeyri-mümkünlüyü (əgər bu, əmri almış hərbi qulluqçu tərəfindən qəsdən edilməmişdirsə) cinayət məsuliyyəti istisna edilir (buraya son zərurət də daxildir).

Obyektiv cəhətdə təsbit olunan hərəkətsizlik formalarının təhlilindən bu nəticəyə gəlirik ki, cinayət-hüquqi hərəkətsizliyin təsnifatında əmri icra etməmə cinayətinin əsas tərkibinin alternativ hərəkətsizliyi, yəni rəisin qanunla müəyyən edilmiş qaydada verdiyi əmri tabelikdə olan şəxsin yerinə yetirməkdən açıqcasına imtina etməsi, habelə əmrin başqa şəkildə qəsdən yerinə yetirilməməsi aktiv davranış forması ilə əhatələnən qarışıq hərəkətsizliyi ehtiva edir. Bu cinayətin ağırlaşdırıcı tərkibində nəzərdə tutulan hərəkətsizlik, yəni hərbi xidmətə vicdansız və ya laqeyd münasibət nəticəsində əmri icra etməmə də qarışıq hərəkətsizliklə törədilir.

Hərbi hissəni və ya xidmət yerini özbaşına tərk etmə cinayəti Cinayət Məcəlləsinin 333-cü maddəsində alternativ xarakterli mürəkkəb cinayət tərkibində təsbit edilmişdir. Belə ki, bu maddədə üç əsas cinayət tərkibi, bir ağırlaşdırıcı cinayət tərkibi, üç xüsusilə ağırlaşdırıcı cinayət tərkibi müəyyən edilmişdir [7, s.781]. Qeyd edilən cinayətin təsbit edildiyi maddənin adında “tərk etmə” ifadəsi hərəkəti bildirsə də, cinayətin təsbit olunduğu əsas tərkibdə əməl obyektiv cəhətdən iki zəruri əlamətlə, yəni hərəkət və ya hərəkətsizliklə (... özbaşına tərk etmə və ya üzrlü səbəblər olmadan ... vaxtında gəlməmə) müşayiət olunur. Cari araşdırmada təhlil olunan cinayət əməli üzrə əhəmiyyətli olan əməlin obyektiv cəhətində ehtiva olunan hərəkətsizlikdir.

Bu cinayətin obyektiv cəhəti alternativ xarakterli olub hər iki zəruri əlaməti ehtiva edir. Belə ki, zahiri cəhətdən hərəkətsizlik ilə müşayiət olunan əməl əsas tərkibdə hərbi hissəyə (hərbi qulluqçu hazırlayan xüsusi təyinatlı təhsil müəssisəsinə) və ya xidmət yerinə üç gündən artıq, lakin on gündən çox olmayaraq vaxtında gəlməmədə ifadə olunur. Blanket xarakterli bu normada “hərbi “hissə dedikdə, əsasən, gəmilər, idarəetmə orqanları, idarələr, hərbi

qulluqçu hazırlayan xüsusi təyinatlı təhsil müəssisələri, habelə kazarma başa düşülə bilər. “Xidmət yer”ə anlayış verəsi olsa, qeyd etməliyik ki, əgər bu yer hərbi hissə ilə üst-üstə düşürsə, xidməti yer hərbi xidmət üzrə vəzifələrin faktiki icra olunduğu ərazi hesab edilir. Ancaq xidmət yeri, hərbi hissənin mövqeyinin yerləşdiyi sahədə deyilsə, hərbi qulluqçunun müəyyən müddət ərzində hərbi vəzifələrini icra etdiyi, yaxud komandirin əmri və ya icazəsi ilə olduğu yer başa düşülür (məsələn, hərbi hissənin mövqeyindən kənarında təsərrüfat işlərinin görüldüyü yer, təlim dərslərinin keçirildiyi yer və s.) [5, 207]. Obyektiv cəhətin zəruri əlaməti kimi “vaxtında gəlməmə” ifadəsinə anlayış versək, deyə bilərik ki, hərbi qulluqçu qanuni əsaslarla hərbi hissənin mövqeyindən və ya xidmət yerindən getdikdən sonra üzrlü səbəblər olmadan müəyyən olunmuş müddətdə hərbi hissəyə və ya xidmət yerinə qayıtmamış olsun. Obyektiv cəhətin bu əlamətləri qeyd edilən əməli fərarilik cinayətindən fərqləndirir. Cinayət Məcəlləsinin 333-cü maddəsinin Qeyd hissəsi təhlil edilən əməl barəsində məsuliyyətdən azad etmənin xüsusi halını təsbit etmişdir. Belə ki, ağır şərait zəminində bu Məcəllənin 333.1–333.4-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməlləri ilk dəfə törətmiş şəxs cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər [2, s.314]. Qanunun mənasına görə “ağır şərait” anlayışına hərbi qulluqçunun yaxın qohumlarının gözlənilməz ağır xəstəliyi, ciddi ailə münasibətləri, hərbi qulluqçunun yaxın qohumlarının yaşadığı yerdə baş vermiş təbii fəlakət və bu kimi hallar daxildir. Maraqlı məqam bundan ibarətdir ki, qanunverici bu norma üzrə dispoziitivliyə yol vermişdir. Yəni şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad olma məsələsi cinayət təqibi orqanlarının mülahizəsinə buraxılır.

Cinayət Məcəlləsinin 333-cü maddəsində alternativ zəruri əlamət (hərəkətsizlik) kimi təsbit edilən və müxtəlif subyektlər tərəfindən (333.1, 333.3) üzrlü səbəblər olmadan hərbi hissəyə (hərbi qulluqçu hazırlayan xüsusi təyinatlı təhsil müəssisəsinə) və ya xidmət yerinə vaxtında gəlməmə əməli həm passiv davranış forması ilə müşayiət olunan təmiz hərəkətsizliklə, habelə “vaxtında” ifadəsinin müxtəlif tərkiblərdə ayrıca (üç gündən artıq, lakin on gündən çox olmayaraq və s.) təsbit olunmasını nəzərə alaraq qarışıq hərəkətsizliklə törədilir. Əgər passiv davranış forması ilə müşayiət olunan təmiz hərəkətsizlikdə gəlməmə üzrlü səbəblərdən baş vermişdirsə, bu hal, cinayət məsuliyyətinə səbəb olmur. Məsələn, hərbi qulluqçunun xəstəliyi, hissəyə və ya xidmət yerinə vaxtında gəlməyə imkan verməyən təbii fəlakət və s. xarakterli hadisələr. Qeyd edilən əməldə qarışıq hərəkətsizlik o halda baş verir ki, şəxs hərbi hissəyə (hərbi qulluqçu hazırlayan xüsusi təyinatlı təhsil müəssisəsinə) və ya xidmət yerinə qanunverici tərəfindən müəyyən edilmiş vaxt hüdudunda deyil, ondan sonra gəlir.

Fərarilik cinayəti Cinayət Məcəlləsinin 334-cü maddəsində bir əsas tərkibdə, bir ağırlaşdırıcı və bir də xüsusilə ağırlaşdırıcı tərkibdə təsbit edil-

mişdir. Cinayətlərin təsnifatına uyğun olaraq fərarilik cinayəti ağır cinayətlər kateqoriyasına daxildir [6, s.818]. Fərarilik həm hərəkət, həm də hərəkətsizliklə törədilə bilindiyyindən cari təhlildə biz yalnız hərəkətsizliyə dair müddəaları və əməl üzrə tövsifi xüsusiyyətləri araşdıracağıq.

Bu cinayət obyektiv cəhətdən həm hərəkət, həm də hərəkətsizliklə törədilir. Hərəkətsizliklə törədilməyə hərbi qulluqçunun müddətindən asılı olmayaraq hərbi xidmətdən boyun qaçırmaq məqsədi ilə hərbi hissəyə və ya xidmət yerinə qayıtmaması (gəlməməsi), eləcə də başqa hərbi hissəyə dəyişdirilərkən, təyinat alarkən, ezamiyyətdən, məzuniyyətdən və ya müalicə lazımdır ki, sonradan hərbi qulluğunun gəlməsi onu cinayət məsuliyyətdən azad etmir, bu ancaq səmimi peşmançılıq kimi qiymətləndirilə bilər. Digər tərəfdən maddənin qeyd hissəsində təsbit edilmişdir ki, ağır şərait zəminində bu Məcəllənin 334.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməlləri ilk dəfə törətmiş şəxs cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər. Bu dispozitiv norma yalnız əsas tərkibdə törədilən fərarilik cinayətinə şamil edilir. Bu cinayət subyektiv cəhətdən təqsirin qəsd növündə və birbaşa qəsdlə törədilir. Burada zəruri əlamət qismində məqsəd çıxış edir, belə ki, hərbi xidmətdən boyun qaçırmaq məqsədi qeyd edilən əməl üçün tövsifi xüsusiyyət daşıyır.

Fərarilik cinayəti üzrə alternativ xarakterli cinayət tərkibində hərəkətsizliklə müşayiət olunan əməl həm aktiv davranış forması ilə müşayiət olunan təmiz hərəkətsizlik kimi qiymətləndirilə bilər. Belə ki, fərarilik cinayətini törədən hərbi qulluçu, hərbi hissəyə və ya xidmət yerinə qayıtmamaq (gəlməmək) üçün hər hansı aktiv üsullardan istifadə edir (xidməti maşından qaçır və s.).

Hərbi xidmət vəzifələrinin icrasından boyun qaçırma cinayəti Cinayət Məcəlləsinin 335-ci maddəsində bir əsas tərkibdə, bir ağırlaşdırıcı tərkibdə və bir də xüsusilə ağırlaşdırıcı tərkibdə təsbit edilmişdir. Cinayətlərin təsnifatına uyğun olaraq bu əməl az ağır cinayətlər kateqoriyasına daxildir. Təhlil olunan cinayət təmiz hərəkətsizliklə törədilir.

Bu cinayət obyektiv cəhətdən hərbi qulluqçunun öz sağlamlığına hər hansı zərər yetirməklə, özünü xəstəliyə vurmaqla, sənədləri saxtalaşdırmaqla və ya sair aldatma yolu ilə hərbi xidmət vəzifələrinin icrasından müvəqqəti boyun qaçırma (və ya tamamilə boyun qaçırmaq) məqsədi ilə törədilmiş sayılır. Hərbi xidmət vəzifələrinin icrasından müvəqqəti boyun qaçırma dedikdə, şəxsin hərbi xidmətdən azad olmağa səy göstərərək bu xidmətdən boyun qaçırması başa düşülür. Bu cinayətin obyektiv cəhətində nəzərdə tutulan zəruri əlamətlərə aid edilə bilər: öz sağlamlığına hər hansı zərər yetirməklə; özünü xəstəliyə vurmaqla; sənədləri saxtalaşdırmaqla və ya sair aldatma yolu ilə. Göründüyü kimi burada müşayiət olunan üsullar aktiv davranış formasını əhatə edir. Formal tərkibli bu əməl bu üsulların edilib-edilməsindən asılı olmayaraq hərəkətsizliyin törədiliyi andan başa çatmış sayılır. Bu üsulların edilməsi, lakin hərəkətsizliyin baş tutuması halında, hərbi xidmət vəzifə-

lərinin icrasından boyun qaçırma əməlinə cəhd mövcud olacaqdır [7, s.801].

Öz sağlamlığına hər hansı zərər yetirməklə törədilmə hərbi qulluğunun öz sağlamlığına müxtəlif dərəcəli xəsarət yetirməsi anlamına gəlir. Özünü xəstəliyə vurmaqla törədilmə hər hansı sağlamlıqla bağlı olan qüsurun uydurulması və ya şişirdilməsi kimi başa düşülür. Sənədləri saxtalaşdırmaqla törədilmə dedikdə, uydurma və ya həqiqətə uyğun olmayan sənədin hazırlanması başa düşülür. Qeyd edilən üsul işin konkret hallarına uyğun olaraq, Cinayət Məcəlləsinin 320-ci maddəsi ilə məcmu tövsifə əsas ola bilər. Qanunverici “sair aldatma yolu ilə” üsulunu qeyd edərək əslində, bu cinayətin istənilən əhəmiyyət kəsb edən üsulla törədilməsini ifadə edir. Təsadüfüdür ki, Azərbaycan Respublikasının 1 may 2020-ci il tarixli 68-VIQD nömrəli Qanunu ilə 335-ci maddənin adı yeni redaksiyaya verilmiş, “öz sağlamlığına zərər vurmaqla və ya sair üsulla” ifadəsi maddə adından çıxarılmış və maddə adı “hərbi xidmət vəzifələrinin icrasından boyun qaçırma” kimi təsbit edilmişdir [2, s.458].

Hərbi xidmət vəzifələrinin icrasından boyun qaçırma əməli təmiz hərəkətsizliklə törədilən və aktiv davranış forması ilə müşayiət olunan cinayətdir. Qeyd edilən əməlin törədilmə üsullarının müxtəlifliyi aktiv davranışın bilavasitə formalaşdırır.

Qarovul xidmətinin nizamnamə qaydalarını pozma cinayəti Cinayət Məcəlləsinin 336-cı maddəsində bir əsas tərkibdə təsbit olunmuşdur. Cinayətlərin təsnifatında qeyd edilən əməl az ağır cinayətlər kateqoriyasına daxildir. Təhlil edilən cinayət həm hərəkət, həm də hərəkətsizliklə törədilə bilər.

Bu cinayət obyektiv cəhətdən qarovulun (növbənin) tərkibinə daxil olan şəxs tərəfindən qarovul (növbə) xidmətinin nizamnamə qaydalarının pozulmasında və bu qaydaların pozulması ağır nəticələrə səbəb olmasında ifadə olunur. Maddi tərkibli bu cinayət məhz həmin nəticələrin baş verməsi ilə törədilmiş sayılır. Bu əlamət təhlil edilən cinayətin qarışıq hərəkətsizliyə aid olduğunu deməyə əsas verir. Blanket xarakterli bu normanın məsuliyyətə səbəb olması üçün konkret hansı qaydanın pozulduğunu və bu qayda pozuntusu ilə ağır nəticə arasında səbəbli əlaqəni müəyyən etmək zəruridir. Burada hərəkətsizliklə törədilmə dedikdə, növbə sırasında postda yatma, lazımı yoxlamaları etməmə və s. başa düşülür. Ağır nəticələr müxtəlif cür ola bilər: hauptvaxtda həbs edilənlərin qaçması, döyüş bayrağının itirilməsi və s. Əgər ağır nəticələr digər şəxsin həyat və sağlamlığına yönəlmiş qəsdlə əhatə olunsaydı, bu zaman əməl cinayətlərin məcmusu qaydasında tövsif edilməlidir. Digər tərəfdən ziyan görəndə predmetlər də əməlin tövsifinə təsir göstərə bilər. Belə ki, əgər şəxsin müvafiq xidmət qaydalarının pozması odlu silahın, döyüş sursatının, partlayıcı maddələrin və qurğuların talanması və məhvini səbəb olarsa, şəxsin əməli Cinayət Məcəlləsinin 231-ci maddəsi ilə tövsif olunmalıdır [6, s.824]. Qarışıq hərəkətsizliklə törədilən bu əməl forması passiv

davranışla müşayiət edilir.

Daxili xidmətin və ya patrul xidmətinin nizamnamə qaydalarını pozma cinayəti Cinayət Məcəlləsinin 337-ci maddəsində bir əsas tərkibdə təsbit edilmişdir. Cinayətlərin təsnifatında qeyd edilən əməl böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə aiddir. Təhlil olunan əməldə ictimai təhlükəli nəticə zəruri əlamət kimi qeyd ediliyindən qarışıq hərəkətsizliklə müşayiət olunur.

Bu cinayətin obyektiv cəhəti alternativ xarakterli olub, qarnizonda daxili xidmət və patrul xidmətin nizamnamə qaydalarının pozulmasında ifadə olunur. Təhlil olunan cinayət-hüquq norması blanket xarakterlidir. Maddi tərkibli bu cinayətdə ağır nəticələrlə sadalanan əməllər arasında səbəbli əlaqənin olması vacibdir. Burada ehtiva olunan hərəkətsizliyə daxili və ya patrul nizamnamə qaydalarının pozulmasında ifadə olunan müvafiq əsasla müəyyən edilmiş xüsusi vəzifələrin yerinə yetirilməməsini; hərbi qulluqçular arasında nizamnamədən kənar münasibətlərin qarşısının alınmamasını və s. göstərə bilərik [14, s.833].

Vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə və ya vəzifə səlahiyyətlərini aşma cinayəti Cinayət Məcəlləsinin 341-ci maddəsində bir əsas tərkibdə, bir ağırlaşdırıcı tərkibdə təsbit olunmuşdur. Bu maddə üzrə iki cinayət-hüquq norması təsbit edildiyindən törədilmə formasına uyğun olaraq qarışıq hərəkətsizliklə ifadə olunur. Burada əməlin yalnız hərəkətsizliklə törədilmə forması (vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə) təhlil olunacaqdır. Cinayətlərin təsnifatında təhlil olunan bu əməl ağır cinayətlər kateqoriyasına daxildir. Təhlil olunan əməl qarışıq hərəkətsizliklə törədilir.

Bu cinayətin obyektiv cəhəti rəisin və ya vəzifəli şəxsin xidməti vəzifələrinin icrası ilə əlaqədar özü və ya üçüncü şəxslər üçün qanunsuz üstünlük əldə etmək məqsədilə ... öz qulluq mənafeyi tələb etdiyi halda istifadə etməməsi ... fiziki və ya hüquqi şəxslərin hüquqlarına və qanuni mənafeələrinə, yaxud cəmiyyət və ya dövlətin qanunla qorunan mənafeələrinə mühüm zərər vurma ilə əhatə olunur. Maddi tərkibli bu cinayət ictimai-təhlükəli nəticənin baş verməsi ilə törədilmiş sayılır.

Vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə və ya vəzifə səlahiyyətlərini aşma cinayətində vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə əməli passiv davranış forması ilə müşayiət olunan qarışıq hərəkətsizlik ilə müvafiq əsasla müəyyən edilmiş xidməti vəzifələrin yerinə yetirilməməsini bildirir.

Qulluğa səhlənkar yanaşma cinayəti Cinayət Məcəlləsinin 342-ci maddəsində bir əsas tərkibdə, bir ağırlaşdırıcı tərkibdə, bir də xüsusilə ağırlaşdırıcı tərkibə təsbit edilmişdir. Cinayətlərin təsnifatında bu əməl ağır cinayətlər kateqoriyasına daxil edilir [7, s.821].

Bu cinayət obyektiv cəhətdən rəisin və ya vəzifəli şəxsin öz xidməti borcuna vicdansız və ya laqeyd münasibəti nəticəsində öz xidməti vəzifəsini yerinə yetirməməsi və ya lazımı qaydada yerinə yetirməməsi fiziki və ya hü-

quqi şəxslərin hüquqlarına və qanuni mənafeələrinə, yaxud cəmiyyət və ya dövlətin qanunla qorunan mənafeələrinə mühüm zərər vurməsi (CM-in 342.1), bu əməllərin ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin ölümünə və ya digər ağır nəticələrə səbəb olması (342.2) ilə müşayiət olunur. Maddi tərkibli bu cinayətdə ictimai-təhlükəli nəticənin baş verməsinə uyğun olaraq, qeyd edilən əməllər arasında səbəbli əlaqə vacibdir. Digər tərəfdən bu əməl hərbi vəzifələrin icrası ilə bağlı olduğundan burada konkret hansı vəzifənin yerinə yetirilməməsi, yaxud lazımınca yerinə yetirilməməsi dəqiqləşdirilməlidir. Həmçinin hərbi vəzifələrin icrası ilə bağlı “real imkan” meyarının vacibliyini qeyd etməyi zəruri hesab edirik. Belə ki, obyektiv və subyektiv amillərin birgə təhlilində bu əməllərin başvermə səbəbinin də aydınlaşdırılması olan hallardandır.

Qeyd edilən cinayət əməli Cinayət Məcəlləsinin 314-cü (Səhlənkarlıq) maddəsinə münasibətdə xüsusi norma kimi çıxış edir. Digər tərəfdən, Cinayət Məcəlləsinin 350-ci maddəsinə bu cinayətin xüsusi törədilmə forması kimi qiymətləndirə bilərik.

Təhlil olunan maddədə obyektiv cəhətdə təsbit edilən xidməti vəzifəsini yerinə yetirməmə əməli passiv davranış forması ilə əhatə olunan qarışıq hərəkətizliklə ifadə olunur.

Müharibə aparma vasitələrini düşmən üçün qoyub getmə cinayəti Cinayət Məcəlləsinin 343-cü maddəsində bir əsas tərkibdə təsbit olunmuşdur. Cinayətlərin təsnifatında bu əməl ağır cinayətlər kateqoriyasına daxildir. Bu cinayətin təsbit olunduğu maddədə adı hər nə qədər hərəkəti ehtiva etsə də, əslində rəisin hərbi vəzifəsini sonacan yerinə yetirməməsində ifadə olunur [6, s.855].

Bu cinayət obyektiv cəhətdən rəisin, döyüş şəraiti tələb etmədiyi halda döyüş texnikasını və müharibə aparmaq üçün başqa vasitələri düşməyə kömək etmək məqsədi olmadan döyüş meydanında qoyub getməsində ifadə olunur. Təhlil olunan cinayət müvafiq predmetlərin nəzarətsiz buraxıldığı andan törədilmiş sayılır. Əməlin obyektiv cəhəti zahiri cəhətdən hərəkəti ifadə etsə də, qeyd edilən əməl məhz hərbi xidmət vəzifələrinin sonacan yerinə yetirilməməsində müşayiət olunur. Burada qoyub getmə geri çəkilmə, yerdəyişmə və digər hərəkətlərdə ehtiva oluna bilər. Burada “döyüş şəraiti tələb etmədiyi halda” ifadəsi real imkan amilini ehtiva edir, yəni rəisin həmin texnika və vasitələri çıxarmaq imkanını bildirir. Bu cinayət subyektiv cəhətdən təqsirin qəsd formasında, həm birbaşa, həm dolaylı qəsdlə törədilə bilər. Burada “düşməyə kömək etmək məqsədi olmaması” zəruri əlamət daşıyır və birbaşa olaraq əməlin tövsifinə təsir göstərir.

Qeyd edilən əməlin ictimai-təhlükəliliyini və kriminallaşdırma xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq deyə bilərik ki, bu əməl aktiv davranış forması ilə müşayiət olunan təmiz hərəkətsizliyi ifadə edir. Belə ki, rəis hərbi xidmət vəzifəsinə uyğun olaraq müvafiq texnika və vasitələrinə nəzarət etməli olduğu

halda, bunu etmir və onları qoyub gedir [14, s.862].

Batmaqda olan hərbi gəmini tərk etmə cinayəti Cinayət Məcəlləsinin 344-cü maddəsində bir əsas tərkibdə və bir ağırlaşdırıcı tərkibdə təsbit olunmuşdur. Təhlil olunan cinayət Cinayət Məcəlləsinin 269-cu maddəsi üzrə “Gəmi kapitanının fəlakətə uğrayanlara kömək göstərməməsi” əməli ilə müqayisədə xüsusi norma kimi qəbul edilə bilər. Cinayətlərin təsnifatında bu əməl ağır cinayətlər kateqoriyasına daxildir. Bu əməlin təsbit olunduğu maddədə adı hər nə qədər hərəkət məzmununu ifadə etsə də, əməlin kriminallaşdırılmasının əsasını təmiz hərəkətsizlik təşkil edir.

Bu cinayət obyektiv cəhətdən batmaqda olan hərbi gəmini öz xidməti vəzifələrini axıradək yerinə yetirməyən komandirin, habelə komandirin müvafiq sərəncamı olmadan gəminin komanda heyətinə daxil olan şəxsin tərk etməsində ifadə olunur. Burada “batmaqda olan gəmi” cinayətin zəruri əlaməti və predmeti kimi qiymətləndirilə bilər. Obyektiv səbəblərdən batmaqda olan hərbi gəmidə qalmaq mümkün olmaqda qeyd edilən cinayət istisna edilir. Digər tərəfdən komandirin müvafiq sərəncamı olmadan gəminin komanda heyətinə daxil olan şəxsin müvafiq icazəni alıb-alamama imkanı da əməlin tövsifi zamanı nəzərə alınmalı və aydınlaşdırılmalı olan hallardandır. Formal tərkibli bu cinayət batmaqda olan hərbi gəmidə qalmalı olduğu halda, qalmayıb onu tərk edən hərbi vəzifələrin gəmindən ayrıldığı andan törədilmiş sayılır. “Müharibə vaxtı” və ya “döyüş şəraiti” tövsifedici hallar kimi qeyd edilən əməl üzrə cinayət məsuliyyətini sərtləşdirir.

Batmaqda olan hərbi gəmini tərk etmə əməli təmiz hərəkətsizliklə törədilərək aktiv davranış forması ilə müşayiət olunur. Yəni bu cinayətin subyektivi olan şəxs batmaqda olan hərbi gəmidə öz xidməti vəzifələrini yerinə yetirmək əvəzinə, qaçır və yaxud bu vəzifələrdən boyun qaçırmaq üçün sair hərəkətlər (gizlənilir və s.) edir.

Döyüş meydanını özbaşına tərk etmə və ya silah işlətməkdən boyun qaçırma cinayəti Cinayət Məcəlləsinin 345-ci maddəsində bir əsas tərkibdə təmiz hərəkətsizliklə və bir ağırlaşdırıcı tərkibdə isə qarışıq hərəkətsizliklə təsbit olunmuşdur. İki cinayət-hüquq normasının bir maddədə əksini tapdığı bu əməl cinayətlərin təsnifatında, xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasına daxil edilir. Burada hər iki əməlin kriminallaşdırılma əsasını hərəkətsizlik müşayiət etdiyindən birlikdə təhlil olunacaqdır.

Bu cinayət obyektiv cəhətdən döyüş zamanı döyüş meydanını özbaşına tərk etmə və ya döyüş vaxtı silah işlətməkdən boyun qaçırmada ifadə olunur. Burada “döyüş meydanı” dedikdə, döyüş əməliyyatlarının getdiyi məkan başa düşülür. Bu əsasda düşmənlə hər hansı silahlı toqquşma “döyüş” hesab edilir. Burada “silah” dedikdə isə döyüş üçün yararlı olan silah başa düşülür. “Döyüş zamanı döyüş meydanını özbaşına tərk etmə” əməli zahirən hərəkəti ifadə etsə də, əslində hərbi vəzifəli şəxs döyüş şəraitinin tələb etmədiyi halda öz möv-

qeyində qalmaq əvəzinə müvafiq icazə olmadan oranı tərk edir, yəni həmin zonada qalmalı olduğu təqdirdə orada qalmır. Qeyd etmək lazımdır ki, burada hər hansı tərzdə deyil, yalnız “özbaşına” tərk etmə bu maddə ilə məsuliyyətə səbəb olur. Silah işlətməkdən boyun qaçırma əməli döyüş zamanı silah işlədilməli olan halda, ondan istifadə edilməmədə ifadə olunur. Belə ki, hərbi qulluqçu real imkan olduğu təqdirdə, istənilən halda silah işlədərək hədəfi məhv etməlidir. Bu halda isə hərbi qulluqçu bu öhdəlikdən imtina edir. Tövsiyəçi halda “ağır nəticələrə səbəb olma əməli” dedikdə, döyüş tapşırığının plan üzrə yerinə yetirilməsinin pozulması, hərbi texnikanın sıradan çıxması və s. aid edilə bilər. Bu cinayət subyektiv cəhətdən təqsirin qəsd növündə, birbaşa qəsdlə törədilir. Subyektiv cəhətdə hər hansı zəruri əlamət göstərilməsə də, bu əməllrin düşməyə kömək göstərilməsi məqsədilə edilməsi Cinayət Məcəlləsinin 274-cü maddəsi üzrə dövlətə xəyanət cinayət tərkibi yaradır.

Alternativ xarakterli cinayət tərkibinə malik olan bu əməl əsas tərkibdə döyüş zamanı döyüş meydanını özbaşına tərk etmə və ya döyüş vaxtı silah işlətməkdən boyun qaçırma nəticənin baş verib-verməməsindən asılı olmayaraq aktiv davranış forması ilə törədilən təmiz hərəkətsizliyi ehtiva edir. Ağırlaşdırıcı tərkibdə bu əməllərin bir qrup şəxs tərəfindən törədildikdə və ya ağır nəticələrə səbəb olması qarışıq hərəkətsizliyi ehtiva edir.

Əsirlikdə olan hərbi qulluqçunun cinayət hərəkətləri cinayəti Cinayət Məcəlləsinin 346-cı maddəsində bir əsas tərkibdə (təmiz hərəkətsizliklə) və bir ağırlaşdırıcı tərkibdə (qarışıq hərəkətsizlikdə) təsbit olunmuşdur. Cinayətlərin təsnifatında bu əməl ağır cinayətlər kateqoriyasına daxil edilir. Transmilli cinayətlərin təsnifatında bu əməl beynəlxalq xarakterli cinayət kimi qiymətləndirilə bilər [10, s.179]. Hərbi əsirlərlə rəftara dair 12 avqust 1949-cu ildə qəbul edilmiş “Üçüncü Cenevrə Konvensiyası”nın 12-ci maddəsində qeyd olunur ki, hərbi əsirlərə görə məsuliyyət onları əsir götürən şəxslərin deyil, dövlətin üzərinə düşür.

Bu cinayət obyektiv cəhətdən əsirlikdə olan hərbi qulluqçunun başqa hərbi əsirlərlə ... amansızcasına rəftar etməsi ilə müşayiət olunur. Eyni əməllərin ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxsin ölümünə və ya digər ağır nəticələrə səbəb olması tövsiyəçi hallar kimi çıxış edir. Amansız rəftar ifadəsinin özü də həm hərəkət (onu ələ salmaq və s.), həm də hərəkətsizliyi (yemək verməmək və s.) ehtiva edir. Belə ki, “Amansız rəftar” anlayışına münasibətdə ümumi normativ müddəalar ayrı-ayrı beynəlxalq sənədlərdə və dövlət daxili qanunvericilik aktlarında əksini tapır. Belə ki, 1948-ci il Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin və 1950-ci il Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 3-cü maddəsində qeyd edilir ki, “heç kəs işgəncəyə, yaxud amansız, qeyri-insani, yaxud onun ləyaqətini alçaldan davranışa və cəzaya məruz qalmamalıdır”. 1984-cü il tarixli “İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növlərinə qarşı” Konven-

siyanın 1-ci maddəsində “işgəncə”yə anlayış verilsə də, digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan davranışa münasibətdə izah qeyd olunmamışdır. Bu da özlüyündə konvension müddəaların dövlətdaxili hüquqda tətbiqində müəyyən çətinliklərə səbəb olmuşdur. Bununla yanaşı, Konvensiyanın 16-cı maddəsində vurğulanır ki, bu Konvensiyanın müddəaları qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növlərini qadağan edən, yaxud təhvil verməyə, sürgün olunmağa dair hər hansı digər beynəlxalq müqavilənin və ya milli qanunvericiliyin müddəalarına xələl gətirmir. Milli qanunvericilikdə tam olaraq “amansız rəftar” anlayışını əhatə etməsə də, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 46-cı maddəsində “Şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ” təsbit edilmişdir [1, s.22]. Burada (3-cü bənddə) deyilir ki, “heç kəsə işgəncə və əzab verilə bilməz. Heç kəs insan ləyaqətini alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qala bilməz. Özünün könüllü razılığı olmadan heç kəsin üzərində tibbi, elmi və başqa təcrübələr aparıla bilməz”. Beləliklə, belə bir nəticəyə gəlinir ki, “amansız rəftar” qiymətləndirici anlayışdır. Hər bir halda hesab oluna bilər ki, “amansız rəftar” anlayışını müəyyən edən meyarlar ağır və iztirabın şiddətidir. Digər tərəfdən davranışın işgəncə və ya amansız rəftar etmə, yaxud ləyaqətini alçaltma olub-olmadığını, ancaq konkret situasiya üzrə maddi amillər araşdırıldıqdan sonra qiymətləndirilə bilər. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM) icraatına götürdüyü ayrı-ayrı işlərə baxarkən işgəncə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növlərinə qarşı öz münasibətini sərgiləmişdir. Bunu da qeyd etməliyik ki, AİHM-in presedent hüququ terminoloji izah üçün mötəbər mənbə kimi çıxış edir. AİHM-nin presedent hüququnda qeyd edilir ki, “Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozulmasını əhatə edən müraciətlərdə minimum həddin müəyyən edilməsi zəruridir. Yəni amansız, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanın ağır və qərəzli edilən forması hesab olunan işgəncənin şiddətli ağır, yaxud əziyyətin verilməsi, ağrının qərəzli olaraq tətbiqi məlumat almaq, cəzalandırmaq və ya qorxutmaq kimi məqsədli bir rəftarı ehtiva etməli” olduğu vurğulanır.

Hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlər Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsində özünəməxsusluğu ilə seçilən və digər cinayətlərdən fərqlənən tövsifi xüsusiyyətlərə malik olan ictimai təhlükəli əməllərdir. Obyektiv cəhətin zəruri əlaməti kimi hərəkətsizliyin təsbit olunma xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, bu əməllər arasında hərəkətsizliyin və onun formalarının təhlil edilməsi cinayət hüququ kateqoriya kimi hərəkətsizliyin mahiyyətindən irəli gələn məsələdir. Bu kateqoriya cinayətlərin əksəriyyətinin təqsirin qəsd növü ilə əhatə olunması əməlin məzmununu və ictimai-təhlükəlilik xarakterinin müəyyən edilməsini zəruri edir. Belə ki, qəsdin əlaməti kimi hərəkətin və ya hərəkətsizliyin ictimai-təhlükəli xarakterinin dərk edilməsi mürəkkəb bir haldır [11, s.111]. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, aktiv və ya passiv davranış

forması ilə müşayiət olunmasından asılı olmayaraq təmiz və qarışıq hərəkətsizlik cinayət-hüquqi hərəkətsizliyin mahiyyəti baxımından şərti xarakter daşıyır, yəni onların struktur baxımından vacib fərqləri mövcud deyildir [12, s.91]. Belə ki, hər hansı təsnifatdan asılı olmayaraq, hərəkətsizlik formaları cinayətlərə məxsus olan bütün əlamətlərlə birlikdə üç xüsusi əlamətlə müşayiət olunur: sosial dəyəri təhdid edən ictimai təhlükəli vəziyyətin mövcudluğu, subyektin anlaqlılığı və müvafiq əsaslar üzərində qoyulmuş öhdəliyi icra etmək vəzifəsi [16, s.353]. Əslində bütün bu bölgülər cinayətkar davranışın forması kimi hərəkətsizliyə daha düzgün hüquqi qiymət vermək, əməlin dəqiq tövsifi üçün əhəmiyyət daşıyır. Bu əsasda yuxarıda təhlil edilən cinayətlərə uyğun olaraq hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlərdən Cinayət Məcəlləsinin 333, 334, 335, 343, 344, 345.1, 346.1-ci maddələrindəki cinayət əməlli təmiz hərəkətsizliklə, həmin Məcəllənin 328, 336, 337, 341, 342, 345.2, 346.2-ci maddələr isə qarışıq hərəkətsizliklə törədilir.

Digər tərəfdən təhlil edilən cinayətlərin tövsifi xüsusiyyətlərindən irəli gələrək qanunvericilik üçün bir neçə təklifi qeyd edə bilərik: Belə ki, müharibə aparma vasitələrini (CM, maddə 343) düşmən üçün qoyub getmə cinayətinin təsbit olunduğu maddə adının da qüsurlu olduğu qənaətinə deyik. Bu əməl üzrə subyektiv cəhətdə “düşməne kömək etmək məqsədi olmaması” qeyd edilərsə də, maddənin adı “müharibə aparma vasitələrini düşmən üçün qoyub getmə” adlanır. Doğrudur, hərbi texnika və vasitələri döyüş meydanında qoyub getmə (yəni nəzarət etməmək) məntiqi mühakimə ilə onun düşməne qalması ilə nəticələnsə də, bu şəxsin təqsiri ilə əhatə olunan məqsədi bildirmədiyi üçün maddə adından çıxarılmasını məqsədmüvafiq hesab edir, yaxud maddənin adında “hərbi texnika və vasitələri döyüş meydanında qoyub getmə” kimi dəyişiklik edilməsini təklif edirik.

“Əsirlikdə olan hərbi qulluqçunun cinayətkar hərəkətləri” (Cinayət Məcəlləsi, maddə 346) adı ilə kriminallaşdırılan cinayət əməlinin adlandırılması qüsurlu hesab edilə bilər. Həmin maddənin təhlilindən aydın olur ki, bu əməl həm hərəkətlə, həm də (həm təmiz, həm qarışıq) hərəkətsizliklə törədilir. Bu əsasda hesab edirik ki, qanunverici maddənin adını daha aydın ifadə etmək naminə “Əsirlikdə olan hərbi qulluqçunun cinayət əməlləri” kimi dəyişdirsə, daha məqsədmüvafiq olardı.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. - Bakı: Hüquq Yayın evi, - 2023, - 64 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı: Qanun, - 2024, - 488 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsi. Bakı: Qanun, - 2024, - 684 s.
4. Azərbaycan Respublikasının “Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında” Qanunu. <https://e-qanun.az/framework/23021>
5. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarlar məcmuəsi (1991-2016). – Bakı: MSV NƏSR, - 2017, - 480 s.

6. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası. Prof. F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə (CM-ə edilmiş əlavə və dəyişiklikləri şərh edən h.ü.f.d. B.C.Kərimov). - Bakı: Hüquq Yayın Evi, - 2023, I hissə-788 s, II hissə-872 s.
7. Ağayev İ.B. Azərbaycan Respublikasının Cinayət hüququ. Ümumi və Xüsusi Hissələr. Dərslük. - Bakı: Nurlar, - 2010, - 832 s.
8. Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ Ümumi hissə. Dərslük. - Bakı: Hüquq Yayın evi, - 2023, - 724 s.
9. Səmədova Ş.T., Bayramova M.N., Rzayeva S.N., Musayeva A.T., Nəzərova K.O. Cinayət hüququ. Dərs vəsaiti. - Bakı: Mütərcim, - 2022, - 176 s.
10. Səmədova Ş.T. Transmilli cinayət hüququnun nəzəri və praktiki problemləri. - Bakı: Mütərcim, - 2023, 304 s.
11. Rzayeva S.N. Cinayət hüququnda qəsdin növləri. Cinayət hüququnun aktual problemləri. Cinayət hüququnun aktual problemləri (elmi məqalələr Məcmuəsi). Ş.T.Səmədovanın ümumi redaktəsi ilə. - Bakı: Mütərcim, - 2022. - 440 s.
12. Erbaş R. Türk Ceza Kanunu'nda Görünüşte İhmali Suçlarda Garantörlük. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. - İstanbul, - 2019, - 549 s.
13. Gülseren F.Ş. Askeri Ceza Hukukunda Müessir Fiil Suçları. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku, - 1990, - 212 s.
14. Самедова Ш.Т. Уголовного право Азербайджанской Республики. Особенная часть: в двух частях. - Баку: Адильоглы, - 2020, - т.1-824 с; е.2 -864 с.
15. Малинин В.Б., Бодаевский В.П. Понятие и виды преступлений против военной службы // Ленинградский юридический журнал, 2019, с.152-159.
16. Nicorici C. Commission by Omission // Current Issues of Criminal Law: Challenges and Solutions to Them. pp. 347-353
17. Pangalangan R.A. Crime and Omission: Command Responsibility from Manila to Rome // Asia Pacific Journal of International Humanitarian Law, 1, HeinOnline, 2020, pp.48-64.
18. Sanchez J-M.S. Criminal Omissions: Some Relevant Distinctions. New Criminal Law Review, Vol. 11, Number 3, by the Regents of the University of California. 2008, - pp. 452-469.

ОСОБЕННОСТИ КВАЛИФИКАЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ ВОЕННОЙ СЛУЖБЫ В СИСТЕМЕ ПРЕСТУПЛЕНИЙ БЕЗДЕЙСТВИЯ

В.А.ГАДИМОВ

РЕЗЮМЕ

По раскрываемости преступлений, совершенных путем бездействия, в системе Особенной части Уголовного Кодекса особо выделяются раздел и глава преступлений против военной службы. На этом основании важно проанализировать описание преступлений против военной службы, совершенных бездействием, и дать их уголовно-правовую характеристику. В данной статье преступления против военной службы рассмотрены при квалификации преступлений, совершенных бездействием.

Ключевые слова: квалификация преступления, состав преступления, объективная сторона, бездействие, воинское преступление.

CHARACTERISTICS OF QUALIFICATION OF CRIMES AGAINST MILITARY SERVICE IN THE SYSTEM OF CRIMES OF OMISSION

V.A.GADIMOV

SUMMARY

In terms of detection of crimes committed by omission, the section and chapter of crimes against military service are particularly distinguished in the system of the Special Part of the Criminal Code. On this basis, it is important to analyze the qualification of crimes against military service committed by omission and their criminal-legal characteristics. In this article, crimes against military service will be considered in the qualification of crimes committed by omission.

Keywords: qualification of crime, criminal composition, objective aspect, omission, military crime.